

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2004. OKTÓBER

101. SZÁM

ALFÖLDY JENŐ

Egy hajdani-örök nő – ma

WEÖRES SÁNDOR: PSYCHÉ

*Jogunk van minden fényességhez,
Amit az élet adni tud.*

(Ady Endre)

A Psyché az életműben

Weöres Sándor öregkori főműve – és a gyermekversek mellett legsikeresebb könyve – a *Psyché*. Megjelenését követő népszerűsége (mely napjainkra más remekművekéhez hasonlóan megcsappant) inkább a felszíni rétegeinek volt köszönhető, mint valódi értékeinek. Az irodalom értelmezőjének az a feladata, hogy feltárja a mű igazi erőnyeit, s így segítségére legyen az olvasóknak, pedagógusoknak és diákoknak; meggyőződésem szerint a *Psyché*nek kiemelt helye van a közművelődésben, a nagydiákok iskolai oktatásában (a mű, erotikus tartalma miatt, csak tizenhat éven fölülieknek ajánlható és ajánlandó).

Amikor a *Merülő Saturnus* című kötetben (1967) mutatóba jelent a „19. század eleji költőnő”, Psyché, azaz Lónyay Erzsébet nevével néhány vers, csupán a korábbi „áthallások”, pastiche-ok, beleérzések, szerepjátékok folytatásának tetszett. Nem sokkal később láttak napvilágot Weöres líratörténeti gyűjtései, a magyar költészet érdekességeit és ritkaságait felvonultató közlemények, amelyeket kötetben *Három veréb hat szemmel* címmel adtak ki (1977). Ezek abban a hiszemben erősítették meg az olvasót, hogy Lónyay Erzsébet valóságos személy volt, akinek versei és életrajzi adatai Weöres bűvárlatainak köszönhetően váratlanul felszínre kerültek, és parafrázisok megírására ihlették a próteuszi alakváltásokra mindig kész költőt. Amikor azonban 1972-ben napvilágot

WEÖRES SÁNDOR
(1913–1989)

*A Psyché látni engedi teljes
egységében a költő ars
poeticáját. A versek egy része
nem is állna meg a
szövegkörnyezetből
kiszakítva, az életrajz, a
dokumentumok s a korszak
irodalmából vett művek,
valamint Weöres
társadalom- és
történelemszemlélete nélkül.
A Psyché rendkívül
gondosan fölépített, szerves
egész.*

látott a *Psyché* című könyv, kiderült, hogy valami egészen másról van szó, mint a *Hódolat Arany Jánoshoz* és a többi, Weöres Sándor költői vízjelével megjelölt utánzatról – tiszteletadásról (homage-ról) vagy paródiáról. *Psyché* vagy Lónyay Erzsébet nevű költő ugyanis nem létezett soha. A *Psyché* nem pastiche (utánzat), nem parafrázis (utánérzés), a benne levő versek sem azok (kivéve a két „Kazinczy-verset”: *Az én sugallóm* és a *Músámhoz* pastiche, Weöres páratlan utánzókéességének terméke). Nem valamely egykori költőt idéz fel (ezt csak Ungvárnémeti Tóth László tizenöt versének s egy drámarészletének közlésével, valamint a költőnő történetéhez hajlított életrajzi adatainak beiktatásával teszi meg¹), hanem a 18–19. század fordulójától az 1830-as évek elejéig tartó időszak stílusát imitálja *Psyché* verseiben. Mondhatni, egy irodalmi korszak stílusát parafrázálja, miközben verseivel együtt létrehívja, s egyéni jegyekkel ruházza fel a költőnőt.² A *Psyché* tehát – Weöres első (és máig is legjobb) monográfusával, Kenyeres Zoltánnal mondva – „nem imitáció, hanem kreáció”. Érdemes ezt kiegészíteni azzal, amit a könyv első kiadásának szerkesztője, Csanádi Imre – a régi magyar irodalomban Weöres mellett a legújáékozottabb költő – a fülszövegben írt: a *Psyché* „rekonstrukció”. Ezt úgy kell érteni, hogy hiteles kép a 19. század elő irodalmáról, stílusairól és a nyelvi forrongásról, valamint a benne elhelyezett, jól „bemért”, de sosemvolt költőnő lehetséges poéziséről. A „lehetséges” pedig így fogható fel: *Psyché*, amennyiben olyan adottságai, vele született és szerzett tulajdonságai vannak, mint ahogy azt Weöres megrajzolja, s amennyiben verseihez maga Weöres Sándor adja saját költői tudásából a muníciót, – olyan és csakis olyan lehet, mint ahogy az a könyvben meg vagy írva.

A *Psyché* „szencziója”, a hírverések természetének megfelelően, mulandónak bizonyult. Weöres nem is törekedett a talmi sikerre. Egy interjúban így nyilatkozott a múltó divatról: „...akármint, csak ne a pillanatnyi tetszés örömet”. Magát a művet azonban merőben máshogy kell értékelni, mint az egy darabig listavezető, majd lassanként eltűnő bestsellereket, vagy mint a sikeres, majd lelepleződő hamisítványokat. Weöres nem akarta megtéveszteni a közönséget, csupán egy ideig nem árulta el, hogy a *Psyché*-verseknek ő az írója. Műveinek az olvasókhoz való trükkös eljuttatásával máskor is elkövetett már kisebb-nagyobb csínyeket. A hatvanas évek első felében *Tűzkút* című kötetét például úgy jelentette meg Párizsban emigráns íróbarátai segítségével, mintha valakik illetéktelenül kicsempeszték volna kéziratát –, de az a hazai irodalompolitikai vasfüggöny áttörésére irányult. (Hasznos és közérdekű csíny volt). A „költőnő” körüli, rövid ideig tartó homálykeltéssel nem ilyen szándék vezette elsősorban. Vezethette volna pedig: még emlékezhetett, mekkora megbotráncozást és hűhót keltett a tíz évvel korábbi *Antik eklogája*, a *Fairy spring* ciklus egyik bűbajos darabja. Meglehet, egy ideig az volt a terve, hogy erősen erotikus töltésű verseit a „hajdani költőnőre” ruházza, s így megússza az álszentek összeesküvését. A mű hordereje azonban messze meghaladja az ilyen praktikus meggondolásokat. Föltételezem, hogy minden korábbinál határozottabban érvényesíteni akarta a költői személyiségről vallott elvét. Azt, hogy az alkotó személye nem lényeges, csak a mű – emez annak csak eszköze, mint zenének a hangszer.

A mű paradoxona

Hogy lehetséges ez? Hiszen a *Psyché* középpontjában épp egy költői személyiség áll, s a műről nem is lehet másképpen beszélni, mint ennek biztos tudatában.

Ezzel a talánnyal el is érkeztünk a *Psyché* paradoxonához. A *Psyché* című könyv szerzője ugyanis, a látszatok ellenére (mely látszatokról ő maga gondoskodott a személytelenségről vallott nézeteivel) nem a költői személyiség megsemmisítésére törekszik. A *Psyché* írója eltünteteti Weöres Sándort mint a versek alanyát, de mindent megtesz azért, hogy a mű középpontjába helyezze az általa kitalált költőné személyiségét, és legalább olyan jelentőssé tegye, mint a *Psyché* névvel jelzett verseket.

Psyché története sokkal több, mint ürügy, hogy Weöres megírhatta verseit a költőné nevében. A mű Lónyay Erzsébet személye és a benne megtestesült „örök” nőprobléma körül forog, Weöres régi eredetű elképzeléséhez igazítva: a női elementum többé-kevésbé minden férfiban is jelen van és viszont. A két nem közt nemcsak szembenállás van, hanem azonosság is, s ez mindnyájunk ember voltából következik. (Somlyó György ezt a gondolatot bontotta ki *Fiú vagy lány?* című esszéjében.) A történetben egyaránt ráismerünk a nőprobléma kétszáz évvel ezelőtti, mai és „örök” időszerezésére. Ehhez hozzá kell tennem a nőproblémához szorosán kapcsolódó, napjainkban különösen közérdekű költői álláspontot: Weöres mélységesen elítélte a magzat életével szembeni erőszakos beavatkozást. „Nem humanista, de humánus” álláspontjának ez fontos tartozéka. Weöres etikáját ritkán értékelik, gyakran egyoldalúan a „formaművész” kategóriába sorolják. A *Psyché* látni engedi teljes egységében a költő ars poeticáját. A versek egy része nem is állna meg a szövegkörnyezetből kiszakítva, az életrajz, a dokumentumok s a korszak irodalmából vett művek, valamint Weöres társadalom- és történelemszemlélete nélkül. A *Psyché* rendkívül gondosan fölépített, szerves egész.

A mű paradoxona – egyfelől „elszemélytelenített” szerző, másfelől jelentős személyiséggé megformált hőső – két körülményre vezethető vissza. Az egyik az, hogy Weöres a legmakacsabban vallott nézeteihez, így a költői személytelenség elvéhez sem ragaszkodott dogmatikusan. Annak ellenére, hogy Vas István joggal írta róla: ő „a mi századunk legkövetkezetesebb világnézetű magyar költője”. A másik az, hogy a *Psyché* nemcsak líra, hanem epika is, nemcsak kommentált és dokumentált versciklus, hanem regény. Az pedig objektív műfaj.

Nézzük közelebbről az előbbi, a költő felfogását a költői személyiségről. (A *Psyché* regény voltáról később lesznek szavaim.) Köztudomású, hogy Weöres ars poeticája a költői személyiség feloldása a dolgokban, más személyekben, az időben, a térben, a mindenségben. Ám ebből az is következik, hogy a teljességen alapuló világnézete szerint minden és mindennek az ellenkezője igaz lehet a lehetőségek végtelenében. Weöres kiléte valóban megsokszorozódik, viszonylagossá válik, és a művek jelentős részében másodlagos szerepet kap, vagy egészen eltűnik. (Korántsem mindenütt: olvastuk már a társadalmi rendet elítélő tiltakozásait és próféciáit, sok-sok véleményét, amelyek, ha akarta, ha nem, jelentőssé tették őt magát mint a *közérdekű igazság kimondóját* is.) Ugyanakkor tudomásunk van Weöres Sándor stílusáról, amely sokféleségében is fölismerhető és karakterisztikus, akkor is, amikor mások nevében szólal meg. Már arról megismerszik, ahogy kiválasztja szerepeit, és arról, hogy mely műveket idéz s hasonít magáévé; kit és mit tisztel, kihez és mihez viszonyul ellenérzéssel, kiről, miről s hogyan ironizál. Minden választása, döntése az ő ízlésére, világnézetére vall. (Az eredetiség „...a költészet és irodalom egyik paradoxona [...] Paradox jelenség, mégis így van, aki bátran asszimilál minden külső, idegen hatást, ami szől hozzá, ami vonzza, valahogy különössé színeződik. [...] Aki [...] fel mer venni ha-

tásokat, stílusokat, az ezerféleképpen színezi ezeket, és a stílusok színezik őt. Ezáltal kialakul valami, ami még nem igen volt” – nyilatkozott a költő – Hornyik Miklós: *Műhelybeszélgetés a költészetéről a Hold és Sárkány szerzőjével*, 1967. Lásd az *Egyedül mindenkivel* c. kötetben). Neki is megvan a jellegzetes, egyéni nyelvezete, hangja, szófűzése, vagy – ahogy Nemes Nagy Ágnes mondaná a zenészekre utalva – a sajátos kéztartása. Ez a weöresi költőszemélyiség mindenkori, termékeny ellentmondása. A *Psyché* paradoxona még összetettebb.

Weöres elődeiről és kortársairól alkotott véleményében is rugalmas volt. Míg önmagáról (és hasonló alkatú elődeiről, pályatársairól, pl. Arany Jánosról vagy Babits Mihályról) úgy beszélt, mint akinek személye mellékes, s a költő csupán médium ahhoz, hogy a mindenséget szóra bírja, addig elismerte: Dante, Villon, Goethe, Shelley, illetve Ady, Balassi vagy Petőfi személyisége, életrajzi adataival együtt, szervesen beleépül a költői életműbe, s ott fontos, értéknövelő tényezőként funkcionál. Elfogadta, hogy az érdekes élettörténetű, közérdekű tetteikért is elismert költők előnyt szereznek a magafajtaival, a művei mögött elbújó médiummal szemben; ők a *nagyok*, övék a dicsőség („Nagynak lenni dicső”). Ezt Weöres elismerte, de a gondolatsornak még nincs vége. Hozzátette, hogy a *nagyság* (melyet ars poetica-szerű versének címében áthúzott, így: **NAGYSÁG**) nemcsak megnövel, hanem be is határol, be is szűkít. A „nagy” költő lehet férfias, bátor a szókimondásban, a közösségért hozott áldozatban, de nem biztos, hogy egyetemes művész, még az sem biztos, hogy etikus lény (Villon, Balassi). A poétikai fölkészültségben, a nyelvi, formai gazdagságban akadhatnak legalább egyenrangú kortársai (Vörösmarty, Arany nem kevésbé „jó költő”, mint Petőfi). Ezért ő – Weöres – inkább lemond a nagyságról. Kénytelen is lemondani róla. Nem született se hősszerelmesnek, se forradalmárnak, se mártírnak. Nem akar „nagynak” lenni, nehogy kénytelen legyen nélkülözni a teljességet. Egyébként sem akar versenyezni a nagyokkal. Egy nyilatkozata szerint – ad absurdum – arról is hajlandó lemondani, hogy egyáltalán költőnek tartsák. Ha Petőfi, Ady vagy József Attila *költő*, akkor ő csak *stilizátor*, versíró szakember, aki jól teljesíti a maga elé kítűzött feladatokat.

Psychében, a költőnőben viszont, anélkül, hogy akarná, megvan az „emberi nagyság”. A hölgy *nagy* a szerelemben, a hódításban. Költőként zavarba hozná az utókort, ha csakugyan létezett volna, s a 20. század utolsó harmadában fedezik föl. Valószínűleg úgy beszélne róla, mint a régi magyar irodalom „legnagyobb költőnőjéről”. Vajon a könyvben vele együtt szereplő dialektikus ellentétpárjával, az elvont-tudatos Ungvárnémeti Tóth Lászlóval helyeznénk egy szintre a csupa élet, csupa humor Psychét az erotikus költészet úttörőjeként? Azt hiszem, nem. Ha mond ez valamit, az iskolás könyveket Psyché kedvéért újra kellene írni. Ungvárnémeti Tóth László újra fölfedezett versei nem kényszerítik erre a tankönyvírókat.

Ha úgy érzi az olvasó, hogy Psyché művei őszintébbek, élvezetesebbek, s a nyelvi régiségben jobban átüt bennük a mindenkori modernség, mint Ungvárnémeti Tóth László verseiben, akkor ennek egyszerű oka van. Psyché műveit Weöres Sándor írta, Ungvárnémeti költeményeit pedig – anélkül, hogy az őt újra-felfedező Weöres igazát akarnám kikezdeni – egy fiatalon meghalt költő, aki majd’ kétszáz évre eltűnhetett klasszikussá vált kortársai, Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, de még Fazekas Mihály árnyékában is. Azon persze lehet vitatkozni, hogy a nála sokkal elismertebb Kisfaludy Károlynál vagy Sándornál vajon nem különb költő-e. Hogy a „horizontalista” költészettel szemben ő képviseli a „ver-

tikalista” poézis eszményét, ahogy Weöres különbözteti meg értékrendjében a líra két alaptípusát – az előbbit részesítve előnyben –, az nem kétséges. Akkor sem, ha „Himfynek” múlhatatlan érdemei vannak a költői nyelv és a magyar versidom pallérozásában, öccsének a nemzeti öntudat ébresztésében.

A tipológiák mindig leegyszerűsítenek és torzítanak. Miközben a kommunikáció kedvéért elfogadjuk őket, jó, ha mögéjük pillantunk. Ady Endrét például a férfiasság megtestesítőjének szokás tartani, pedig – hogy a *Psyché* problematikájába vágjak – ő is vállalta és kifejezte a benne lakozó „női felet”, az *animát*, vagyis a férfilelek, az *animus* kiegészítő felét. Egyszerre férfias és nőies, ahogy ugyancsak egyszerre apollói és dionüszoszi, prométheuszi és orpheuszi, filozofikus és ösztönös, gondolkodó és ráérző, magyar és európai – és így tovább, a tipológiák minden lehetséges ellentétpárját kimerítve. És ő is megszólalt más költők, főleg régiek nevében, magára öltve személyi tulajdonságait, s nem csupán a szerep kedvéért. Meg tudta írni legnagyobb versei közt például a *Szent Margit legendáját*. Ez is Ady lelkének egy tartománya; úgy is mondhatjuk, hogy ő is teljes értékűen azonosult – Rákos Sándor így mondaná – *maszkjával*, hasonlóképp, mint hősnőjével Weöres a *Psyché*-versekben. Hogy ki a maszk és kit takar, Ady és Margit viszonyában, ha más módon is, éppoly relatív, mint Weöresében és *Psyché*jében. Ady nem Margittal azonosul, hanem egy, a versben említett „könyves trubadúrral”, aki a verset író Ady alteregója, de úgy, hogy az általa megálmodott Margit álmaiban létezik. A kölcsönösség bonyolult oda-vissza játéka ez.

Weöres nem akarta a hátsó ajtón visszahozni a „nagytságot”, amikor a nagyformátumú költői személyiséget kitessékelte az ajtón, és helyébe állította a teljességet. Csupán azt vallotta, hogy a költészetnek két különféle útja lehet, a nagyság és a teljesség, és az egyikből nem föltétlenül következik a másik. Ady, akinél a kettő egybeesik, kivételes példa. Weöres tudomásul vette és elfogadta, hogy a Balassi-, Petőfi-, Ady-típusú költők esetében nem közömbös számunkra, hogyan ostromolták szerelmükkel szívük hölgységét, miként álltak népük, nemzetük élére, s hogyan haltak meg. Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című verse önmagában is remekmű, de Petőfi hősi halála még jelentősebbé teszi a költeményt. Valamiképpen hasonló a helyzet *Psyché*vel. Emberi alakja, színes egyénisége, okossága, humora, végzettszerűen beteljesedő sorsa, rendhagyó, környezetét provokáló viselkedése, „botrányos” életmódja ismeretében növekvő kíváncsisággal olvassuk és értelmezzük verseit.

Psyché, az egyéniség

Ha nem illetlenség egy hangsúlyozottan nőies poetesszáról ilyet mondani, *Psyché markáns személyiség*. Hangsúlyozottan nő, de olyan tulajdonságokkal megáldva, amelyeket általában férfivonásoknak tartunk ma is, nemhogy száznyolcvan-kétszáz évvel ezelőtt, a patriarchális viszonyok között. A gyönyörű női testben „férfias” kreatív tehetség, okosság, akaraterő, Don Juan-i skalpgyűjtő szenvedély, szívósság, erő lakozik. Verseit kedvtelésből írja, de ha kell, kétkezi munkából is eltartja magát. Férfias tulajdonságait ő maga így látja: „...ellen-tét vala női testem / S férfiú lelkem: // Kívül édes lány simaság, de bévül / Szikla görcsökben feszülő nehéz ércz, / Óriás műhely, veritékben ázó / Szomjas örök tűz.” (*Tükör előtt*)

A talpraesett arisztokratánő nemcsak életképes: életművész – a gyönyörök zseniális szerzője és élvezője. Az életet a költészet fölé helyezi, sokkal inkább, mint Ady, aki pedig a verset csak „cifra szolgá”-nak nevezte. Nemcsak örömkészsége rendkívüli; a szenvedést is

jól tűri. Adottságai révén hatalma van a férfiak fölött a kiskamaszoktól az aggastyánokig, és erotikus hatalmát ki tudja terjeszteni a nőkre is. A meglevőnél nagyobb szexuális szabadságra vágyakozó asszonytársai irigyen rajongnak érte. Akhácz Márton, az „elfeledett” (valójában csak Weöres Sándor könyvében létező) irodalmár így emlékezik meg a *Magyar asszonyok arczképcsarnoka (1871)* című „könyvében”: „Minden képmutató tisztességre fittyet hányó szabadosságát, szerelmi viszonyainak nyíltságát, jókedvének állandó viharos ünnepest, könnyű madár-röptét némelyek új erkölcs demonstratiojának tekinték, őt prophetanóként tisztelik, önzetlen csodálói valának, mint Dessewffy Amália, s még akkor is helyt állottak mellette, midőn a vele való érintkezés már veszedelmessé vált és botránynak minősült.” Az elnyomott, megcsalt és kielégítetlen arisztokratánók úgy lelkesednek érte, ahogy tíz évvel később a fiúfrizurás George Sandért, majd a nadrágos szüifrazsettekért s a modern feministákért. Azzal a fontos eltéréssel, hogy Psyché nem a férfiak utánzásával törekszik az egyenjogúságra, mint az amazon-típusú nők; ezektől távol áll. Nem helyet szeretne cserélni a férfiakkal. Nem úgy viselkedik, mint ama nők, akik az urak vétkeire irigyek, és ezeket most már ők szeretnék elkövetni a hímneműekkel szemben. Ő saját nőiségének felszabadult kiélője óhajt maradni. Nem vesz fel fiúnevet, nem szivarozik, nem beszél vastag hangon. Megmarad énekesmadár- és (vad)macska-szerűen nőiesnek, lágynak és finomnak. Érdeemes megidézni Weöres *Áthallások (1976)* című könyvéből az egyiptomi eredetű kortárs francia költőnőt, Joyce Mansourt. Végletekig fokozott szexualitást kifejező verseihez kommentárt mellékel a műfordító arról, hogy szexuális szabadsága átfordult neurotikus halálvágyba. Vele szemben Psyché egyéniségét szélsőséges szenvedélyessége sem kezdi ki: megmarad testben-lélekben egészséges és romlatlan nőnek. Akhácz Márton, aki a könyv szerint tizenöt éves kamaszként személyesen is találkozott a gyönyörű hölgygel, feljegyezte róla, hogy megismerkedésükkor így tréfálkozott vele: kész bármikor megrontani. Mégis hozzátette: „(...) hallottam olyan hölgytől, ki sok időt töltött együtt vele: »Egész életében piszokban hentergett, különös módon mégsem tudott bepiszkolódni. Fénylett, mint a csillag.«”

Lányay Erzsébet nemcsak bővérű nő. Bőkezűen adakozó, a szegények világában segítőkész, demokratikus lélek. Érzékeny műpártoló, valóságos női Maecenas. Áldozatokra kész honleány – és az új embereszményt megtestesítő *polgárnő*, aki a bécsi szalonokban abban leli örömét, hogy „Marsiglia dalát”, azaz a *Marseillaise*-t füttyörészi. Nem túlzás a korai *citoyenne* elnevezés, mely a polgárerényeket megtestesítő férfi, a *citoyen* női megfelelője.

A „szabadság angyala” ugyanakkor egyáltalán nem az ártatlanság angyala. Valóságos katasztrófát jelent a konszolidált családokra. Szépsége, kedvessége időzített bomba az előkelő társaságban: a férfierelmek rámenős, veszedelmes gyújtogatója. Ahol megfordul, botrány támad. Párbajoznak, verekednek érte, megcsalt feleségek és kétségbeesett szülők könnyei s átkai kísérik útját. A férfiakat többnyire azzal teszi szerencsétlenné, hogy a gyorsan létrejött viszonyból azonnal továbblép. *Szabad* akar maradni. A házasságot azzal a feltétellel vállalja, hogy e kötelék ellenére tovább is közkezen foroghat. Teljes szenvedéllyel és adakozóan kínálja fel magát mindenkinek, aki őszintén kívánja – kivéve, ha az illetőben aljasságot fedez föl, mint a császári udvarban megismert Haynau-szerű katonatisztben, a metternichi politika buzgó végrehajtójában. – Mindeközben az egyik legigazabb ember, barát és bajtárs. Csapodárságával együtt a jóra való hajlamokat katalizáló, humánus szellem. Ő a természetesség a mesterkéltségben, az őszinteség az arisztokrácia képmutató világában.

Egyénisége a költői stílusban

Nemcsak az életben határozott egyéniség, hanem költői stílusában is. Fokozottan érvényes rá a régi mondás: az ember a stílusban rejlik. Psyché stílusa legalább annyit elárul nekünk a hősnőről, mint prózai vallomásai, tettei és a kortársak jellemzései.

A prózai szövegrészekből is tudjuk, mennyire ellentétes tulajdonságokból tevődik össze. Külsőjét így írja le Akhátz Márton: „Fekete, sörényes haj; sötétkék, szinte fekete szempár; igen piczi orr, majdnem vastag ajkak, orcáin és állán gödröcskék. Mind e cigán lágysághoz nem illő, hatalmas Lónyay homlok, melynek magasságát néhány lefele fésült tincscsel enyhíté. (...) Teste gyermekien kicsi, vékony, könnyű, de acrobaticusan izmos.” Verseiből ennél is jobban kiderül, mennyire összetett jellem. Vibrálóan ösztönös, néha egyenesen trágár, de közben a kor legjobb színvonalán művelt, finom és érzékeny. A költeményekből perzselő érzékiség süt, s a nyíltság, őszinteség, a finom megfigyelések, ítéletek, még az önkéntelen elszólások is költőjükre vallanak. Weöres bravúros megoldása, hogy a Psyché-versek alapos verstani képzettségre utalnak, mégis van bennük valami nagyvonalúság: a költő szívesebben választja a legkifejezőbb szót, melytől a ritmus vagy a hangzás megbiccen, mintsem hogy a verstanilag hibátlan, de vérszegény szinonimát írja le. Nem ő alkalmazkodik a verstani szabályokhoz, hanem azok simulnak engedelmesen az ő kezéhez.

Már zsenge próbálkozásai muzikális költőre vallanak. Első dalát a spontán szükség hívja létre: tizenhárom évesen dúdolgatja kisebb öccsét álomba ringatva. Ugyanebben az évben, nyelvleckéi hatására, ír egy szójátékokra épített francia nyelvű dalocskát, melyre a hasonló csengésű szavak, a játékos hangzás ihlette. Fogékony a cselédsoron hallott népdalokra és virágénekekre is: „Úgy el-aléltattál, most sebzetten élek, / Ha nem várlak, sírok; és ha várlak, félek; / De mégis remélek. / Magam vagyok, Meg is fagyok; Véled el is égek.” – írja szerelmi játszópajtásának tizenhat évesen. Ebben a „zsengéjében” már kitűnően érzi a fokozás művészetét. A *Patak parttyán* egyszerre gyermekmondóka és divatos, rokokó pásztoridill. Lelket az erotikával fűszerezett gyermekdal visz a versbe: „Ne nézz ide, tsak oda, / Mert nincs rajtam rokola, / Tsak fejemben korona, / Szóllyon hozzám furula.”

Örömet leli a formai játékokban. *Akrostichon* című verse – melynek fogását, szerelme tárgyának a sorkezdő betűkben elrejtett nevét – alighanem Balassitól leste el az apai kastély könyvtárában. Ennél is fontosabb neki, hogy érzelmeit hiánytalanul kifejezze, úgy, hogy az olvasó is vele együtt epekedjen, sírjon vagy dühöngjön. Tizennégy évesen költött két verse, *A késértet* és *A boszorkány* szerepversnek tetszik, de bármily megdöbbenő ez egy ilyen korú lánykától, fekete mágiát művel, mint a cigány javasasszonyok némelyike, akik között huzamosan élt kisgyerekként miskolci éveiben. Mindenféle hatás megragad rajta, minden nyelvjárást, idiómát, ritmust, hangzást szervesen belerak nyelvébe. Ebből a szempontból kis női Weöres Sándor, kinek füle mindenre nyitva van.

Eltér viszont kiöltőjétől abban, hogy verseit nemcsak a hangzások, a formák kedvéért, hanem örömeiben, bánatában, szerelmében, féltékenységében vagy bosszankodásában írja. Tizenöt évesen írt verse, az *Egy kapós ifjúhoz* egy elkapott szépfiú önérzetes rendreutastítása és kioktatása. Heves érzelmeit okos iróniával temperálja, de így is „alkalmi költő” jobbára. Megvannak Weöres életművében ennek a közvetlen verstípusnak is a megfelelői, de nem gyakoriak, nem jellemzőek. Papírforma szerint a spontán költő távol áll Weörestől: általában alkalmi verseit is a bravúrért, s nem érzelmeinek kimutatása kedvéért írta.

Psyché az ő lelkének csak egyik, szűk parcellája, mely ebben a könyvében hoz gazdag termést.

Psyché gondtalan bakfisszerelme, amely a hozzá illő korú, de mással egybekelő Josóhoz fűzi, mintha a spontánság világirodalmi megtestesítőjét, Robert Burnst idézné (*2 zettli Josónak; Éjtszaka s virradat*). De itt már feltűnik a kislányfejben lakozó bölcsesség s a költői személyiség-megduplázódás jele: mintha kívülről nézné évődő, játékosan civódó, egymásért sokáig sóvárgó, majd boldogan összefonódó kettősüket. S hogy a démoniség a boszorkánydalokban sem pusztá játék volt, arról a tizenhét éves kori *Klavier studium* árulkodik. A kor neves zenésze, Lavotta János zongorázni tanítja. A gyakorlást elunva, Liza egy vad „móldva táncot” kezd kalapálni a billentyűkön. A „Mester” szavaiból sejthetjük, hogy tanítványa lelkében démonok támadtak föl szendergésükből: „Fejet tsóvál jó Lavotta Mester: / – A kis-asszony a fekete ördög, / A kis-asszonyt én meg nem tanítottam.” A rokokó–biedermeier finomkodást kipróbáló, de rögvést félrehajító egyéniség már készen van. Föl lehet rá építeni a korlátokat nem ismerő női hódító történetét, amelyben Psyché válogatott arisztokraták és Habsburg-hercegek fejét csavarja el, s akkora botrányok kavardulnak körülötte, hogy a Szép Heléna is megirigyelhetné.

Tizenhét évesen kérésével utazik Széphalomra, Kazinczy és Török Sophie fényes kompániájába, ahol jelen van a kor seregnyi híressége, írók és leendő reform-arisztokraták is. Ezáltal a nála két évvel fiatalabb Wesselényi Miklóst „rontja meg”. Csak a szerencsének s a kérő – az egyetlen szemtanú – gyávaságának köszönheti, hogy nem lesz országos botrány a szinte leplezetlen paráználkodásból. A *meg-lepett szeretők* címmel disztichonokban zengő hellenisztikus pásztoridillt formál az esetről. A groteszk, de veszélyes helyzetet, amelyet előidézett pártfogója házában, ártatlan csínynek tünteti föl. Felfogása oly felhőtlen és felelőtlen-gondtalan a szerelmi életről, hogy el kell fogadni: az történt, aminek történnie kellett – az éhesek jóllaktak, a gyávák megfutamodtak, a gyanakvók pedig gondoljanak, amit akarnak. Psyché szeretetreméltósága – az életben is, de versben még jobban – feledteti azt, amit ilyen esetben más nőről gondolnánk: nimfomániás, gátlástalan botrányhős.

A Wesselényi-közjátékról írt verse híven megmutatja jellemét. Megvallja Wesselényinek, nem akar a felesége lenni. Nem szeretne az ifjú gróf édesanyjának sorsára jutni, akit szolgálóvá tett és megtört a házasság. De a nagyreményű ifjúnak mondottak bölcsességén elámul az olvasó: „Meg-építettek néked egy szobor talpat, s te valóban reája állsz, rabja leszesz.” Wesselényire nemzetmegmentő feladatok várnak – rá pedig a világ minden hozzáférhető férfiúja, akitől öröm várható, s akit örömeiben lehet részesítenie. Sorsát kinek-kinek be kell töltenie. Aphrodité küldötteként élni a földön: neki ez a hivatása. A kor másik nagy reform-arisztokratájával, Széchenyivel is összehozza a véletlen. Amikor a gróf németül bókol neki, nem a komplementet utasítja el kihívóan cserfes modorban: magyarságára figyelmezteti. Varázsos hatása alatt mi is úgy ítéljük meg Psychét, mint közeli ismerősei: nem fog rajta sár, piszok. Ady Endre perditaszerelemtől ihletett vallomása jut eszünkbe: „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, (...) / Mindig csókoljon, egyformán szeressen: / Könnyben, piszokban, szenvedésben, szennyben. (...) Bűn és szenny az élet, / Ketten voltunk csak tiszták, hófehérek.” (*Az én menyasszonyom*)

Weöres a maga nevében írt utószóban megállapítja hősnőjéről, hogy – indulataitól vezettetve – önismerete néha cserbenhagyja. Amikor *naplót* ír, úgy véli, hogy sógora, Gaston megerőszakolta őt, a gyanútlan bakfist. *Versei* azonban elárulják, hogy a lány provokálta ki

a házasságtörést, méghozzá két okból: egyrészt érzékiségből, másrészt irigységből. Irigykedett nővére, akinek daliás férje, törvényesített *szeretője* van (Gaston), akitől neki csak lopott csókok jutnak, majd egy végzetes pásztoróra. A csöppet sem ártatlan liezonnak igen súlyos következménye lett, melyet a lánynak kell viselnie: Liza teherbe esik. Gaston tart féltékeny feleségétől, nem akarja, hogy a „törvénytelen” gyerek megszülessen, és valósággal kipréseli vagy kiveri Liza hasából a magzatot. A lánynak el kell hagynia a családi kastélyt. Az abortusz testileg-lelkileg megviseli. Életerejének és örömkészségének köszönhető, hogy nem lesz az „erősebb nemen” bosszút álló férfigyűlölő: amint teheti, ismét az örömek sűrűjébe veti magát. A veszélyes kaland részleteit, kihívó viselkedését azonban csak költőként, *Az oktalán* című versében vallja meg őszintén: a félrelépést ő provokálta ki, míg prózában torzítva, ártatlan áldozatot mímelve beszéli el az eseményt. Weöres érezteti, hogy a jó költő versben képtelen hazudni.

Mitológiai megfelelések

Psyché neve a görög mitológiából származik. Weöres műve mindvégig kapcsolatban marad a görög-római mitológiával, amelyet – mint afféle ősmódellet – a klasszicizmus korában a költők különös előszeretettel vonatkoztattak önmagukra és az emberiségre. A kor irodalma telis-tele van latin és görög nevekkel, fogalmakkal, mitológiai utalásokkal. A felvilágosodás is kedvezett ennek: a polgárosodás hívei, a feudalizmus oldalán álló katolikus egyház dogmaival szemben, szívesen hivatkoztak a „pogány” görögökre. A klasszicizmus korába helyezett műben szerencsésen érvényesül ez a stílus: a költő személyének és kapcsolatainak mitológiai vonatkozásai csakugyan a lelki minőségek alapszimbólumaiként funkcionálnak. A személyek s az események mintegy tükröződnek az istenekében, hasonlóképpen, mint a homéroszi művekben, ahol két síkon, az emberek és az istenek egymást keresztező világában zajlanak az események.

A Psyché név annyi, mint *lélek*. Ennek látszólag ellentmond, hogy Psyché (Liza) maga a testiség. Mégis indokolt az elnevezés. A lélek – vagyis a „psziché” – *Erósz és Psyché*, illetve *Ámor és Psyché* mitológiai történetében a szerelemhez kapcsolódik: a lélek a testi vágy és öröm által nyilvánul meg a szerelemben. A lelkiséget az érzelem fejezi ki: a szerelmes ennek révén lesz könnyű és emelkedett, mint a pillangó. A régiek Psychét lepkeszárnyal ábrázolták, lenge, bimbózdó serdülőkorú lánynak: a szüzesség, a vágyak még be nem teljesült, ezért fokozottan magnetizált állapotában leledzik. A mitológiai Psyché is, e nevet viselő költő is királylány: utóbbi erdélyi fejedelmek és cigánykirályok ivadéka. Ámor, illetve Erósz a kora tavaszi szakaszában levő ifjúság megtestesítője. Amit így értelmezhetünk a Weöres-könyvben megírt tények alapján: Psyché *magába a szerelemben szerelmes*. Ezt a szerzői névadás legfőbb szempontjának tarthatjuk. Emellett a mitológiai Psyché anyja Aphrodité (Vénusz), apja pedig Árés (Mars) – és Psyché legmerészebb erotikus verse *Vénusz és Mars* szeretkezését írja le.

Weöres több jelt ad arról, hogy Psychének mindenekelőtt az anyaság területén kell fizetnie a környezetétől kicsikart szabadságáért. Egy másik, ugyancsak „törvénytelenül” megszült gyermekét a titokban tartott szülés után rokonai elteszik láb alól. S amikor Liza a férje kedvéért rászánja magát a családi életre, saját bevallása szerint is rossz anyának bizonyul. Ő nem a családi tűzhely őrzője; „hadilábon áll” Héra istennővel. Aphrodité lánya.

Utal a történet Nárccisz (Narkisszosz) történetére is, a szép ifjúra, aki a patak fölé hajolva önnön tükrképébe szeretett belé, s mivel vágyának tárgyát sosem érthette el, belehalt szerelmi epekedésébe. Nárccisz alakját Ungvárnémeti Tóth László (Lackó) testesíti meg, a kor valóságos költője. Ő nemcsak a *Nárccisz* című dráma szerzője, hanem modellje is a könyvben: a legenda kétszeresen életre kel. Lackó a hét évvel fiatalabb Liza gyerekkori játszótársa és tanítója. Szegény iparosok törekvő, tehetséges gyermeke, szorgalmas diák. Grófi kastélyokban házitanítoskodik. Kiváló költő, de a költészetnél is fontosabb neki a karrier. Az orvostudomány kedvéért abbahagyja a versírást. (Ez elárulja: Weöres nem tartja zseninek fölfedezettjét, csak nagyon tehetségesnek. Ismeri a szabályt – saját példájából is – hogy a zseni nem tud, és nem is akar mással foglalkozni, mint amire született, míg a „csupán” tehetséges ember sok mindenre alkalmas lehet.) Weöres könyvében Tóth Laci csúnya, idétlen fiú, a lányokkal gátlásos, félszeg. Vágyait nem az őt körülöngő grófkisasszonyok valamelyikével elégíti ki, hanem egy rossz rimával fekszik össze, aki vérbajjal fertőzi meg. Psyché azért vonzódik hozzá életre szólóan, mert Lackó az ő kiegészítő fele. A mitológia szerint az ember őse Hermaphroditus (a név Hermész és Aphrodité egybeolvasztásával keletkezett), aki férfira és nőre hasadt, s azóta a szerelmes férfiak és nők egymást keresik, hogy újra egyesüljenek. Psyché a kiegészítő ellentétét látja Lackóban, de amaz – önszerelme rabjaként – nem vesz tudomást a gyönyörű lányról. Idővel Lackó is megkívánja Lizát, de már késő: a lány tartózkodik a testi kapcsolattól a fiú szifilisz miatt. Egy sorsdöntő pillanatban ezzel sem törődne, adná magát Lackónak, de amikor az elárulja, hogy a hozománya még jobban érdekli, mint a szépsége, Liza lemond róla. Felháborítja ez a hideg számítás, de önzetlen barátként továbbra is támogatja szerelmét. Betegségében istápolja a fiút, egészen annak hamarosan bekövetkező haláláig.

A mitológiai vonatkozások Liza házasságában más síkra tevődnek. Liza huszonegy évesen hozzámegy jótevőjéhez, a cseh vagy morva nemzetiségű Maximilian von Zedlitz báróhoz, aki huszonhét évvel öregebb nála, és régóta szerelmes belé. A báró szabadelvű, felvilágosult ember, ő is hajlandó támogatni Lackót. Szenvedélye az alkímia. Szívesen „játszik a tűzzel” műhelyében. Sántítva jár, mint az olümposzi kovács, Héphaisztosz – a római mitológiában Vulcanus –, aki az istennők legszebbikét, Aphroditét – Vénuszt – vette feleségül. Psyché ebben az összefüggésben már a szerelemistennő megfelelője.

Ehhez a motívumhoz kapcsolódik a poetria *Venus és Mars* nászát megörökítő verse. A mű Weöres erotikus költészetének remeke, a kamaszszerelmet megjelenítő *Antik ekloga* felnőtt-változata. Ez nem disztichonokban zeng, formája laza, meg-megfuttatott jambusokon iramló anakreonika. A téma homéroszi eredetű, az *Iliász* közzjátéka, egyben a botrányos szerelem őspéldája. Héphaisztosz kilesi a házasságtörőket, s amikor újra összefeksznek, csapdába ejti őket. Tanúnak odahívja a férfiisteneket; Poszeidón, Hermész és Apolló „olümposzi kacajra” fakad a vergődő pár láttán.

Psyché nem a kínos tettenérést írja meg versében, hanem az emberfeletti gyönyört adja vissza, amelyben Mars és Venus részesül a viharos szeretkezésben. Weöres a *Psyché*ben sok mindennel utal arra, hogy a szerelemben szinte sosem a tisztán férfiúi és a tisztán női jelleg egyesül. A férfi s a nő mindig a másik nem tulajdonságaiból is tartalmaz kisebb-nagyobb részt, s ezek összeillenek a harmonikus szerelemben. Psyché életének nagy szerelme, Ungvárnémeti Tóth László férfias művészi és tudományos kreativitása, szerzetesi aszkétasága és hivatalnoki ridegsége lányos külsővel és feminin modorral (mondhatni,

szűzkurva viselkedéssel) párosul. Lackó epigrammáját Psyché is írhatta volna: „Biztosan egy, de ezer szeretőm vagyon. A ki nem érti, / Tudja meg: egy szívem, s gerjedezésem ezer.” (*Barát, és barátnék*) Végzetük az, hogy nem lehetnek egymáséi – s épp azért végzetük, mert szerencsés körülmények közt kiegészítenék egymást. Pedig minden arra utal, hogy kiegészítő tulajdonságaiknak – az Erzsiben lakozó lelki férfiasságának és a Lackóban levő nőiességnek – éppúgy szerepük van a kölcsönös vonzalomban, mint az alapvetőknek. Más a helyzet a *Venus és Mars* című vers szerelmeskedő párjával. A hadisten és a szerelemistennő a férfi- és a nő-elementum legszélsőbb pólusait testesíti meg; maga a férfiasság találkozik magával a nőiességgel. A vers finoman jelzi a diszharmóniát: Venus a szerelmi előjátékban, Mars pedig a behatolásban s a kíméletlen döfölésben leli legnagyobb örömét. A szerelmi beteljesedés így is hiánytalan, de nem egyidejű. Más, mint ahogy Weöres ír az ideális szeretőről a *Fairy spring* ciklus III. részében: „Boldogok az összekulcsolódó szeretők: úgy kapnak, hogy adnak, s úgy adnak, hogy kapnak; adott és kapott ajándékot itt nem lehet megkülönböztetni, sem adományt és zsákmányt” (*Tűzkút*, 1964). Mars és Venus földrengéses, de *fáziseltolódásos* szeretkezése azért lenyűgöző, mert mégis megvalósul benne a kölcsönösség: amikor az egyik jut a tetőpontra, akkor a másikat lelkileg kárpótolja az adás öröme. Így is megvalósul Weöres egyik szerelmes versének kívánsága: „Örömöm kétszerezze örömöd”. A Psyché-versek erotikája nem pusztán szexuális felszabadulás. Több ennél: a szerelmi kultúra magasrendű megjelenése. Az erotika több mint szexualitás. Magában foglalja azt a lelki, szellemi, kulturális motiváltságot is, amely a feleket ösztönzi a kapcsolatban. Az istenek nem olyan bonyolultak, mint az ember, Psyché talán épp ezért gyönyörködik bennük.

A mitológiai vonatkozások Max von Zedlitz alakjával válnak teljessé – végzetesen. Ahogy Vulcanus, ő is kénytelen eltérni a maga Vénuszának csapodárságát, és sokáig önmérsékletet tanúsítva, türelmekedik azon, hogy feleségét mindenütt feslett asszonyként, mindenki rimájaként emlegetik. Ám amikor már öregszik, egyre kevésbé mondhatja el, hogy Liza mégiscsak az *övé*. Soha nem volt az övé abban az értelemben, ahogy az önértetes nyárspolgárok tartják tulajdonuknak feleségüket. Liza szabadságszeretete főként abban nyilvánul meg, hogy *nem akar más tulajdona lenni*. Ezt így mondja ki versben: „Ohajták szívem, mindenem, de én soha / Se hajoltam éles szirtemmel a föld felé, / Égen függetem, mint vértse. (...) / Meg-örzém szabad magányom” (*Epistola ennen magamhoz*). Ő sem akarja kisajátítani másnak a személyiségét, azét sem, akit legjobban szeret, bár a testi beteljesedés reménye nélkül: Lackóét. Mindenét neki adná, kivéve szabadságát. Férjével csak addig él megállapodottan, amíg Max el nem kezd féltékenykedni. Ez már a *tulajdonos pozíciójára* figyelmezteti Lizát, s ettől fogva egyre inkább érezteti függetlenségét. Rájátszik túlfűtöttségére, minden útjába akadó férfival kacérokodik. Provokál. A végzet egy ostoba félreértés formájában teljesedik be. Max történetesen téved, amikor egy beteg jobbágyuk homályos szállására benyitva azt hiszi, hogy tetten éri feleségét, de ekkor elfogy a türelme. „Valószínűleg” szándékosan hajtja Lizára lovait, melyek halálra tiporják az asszonyt. Weöres nyitva hagyja a kérdést, baleset történt-e vagy gyilkosság; a kriminológiai szempontot elhanyagolja. A folyamat tetőződött be szükségszerűen. Vulcanus és Venus, bármilyen jó szeretők voltak, nem illettek egymáshoz, egyik a másik végzete volt.

Az elcsábított kamaszgyerekek, arisztokraták és uralkodói hercegek, a lovászfíúk s a daliás huszárok csak a pásztorórákra kellene Psychének. A férj a függetlenség eszköze, de az

bármily nagyvonalúan vállalta őt, nem teheti túl magát azon, hogy a hagyományos értelembe *ura* feleségének. Psyché Lackóért képes oly sok mindenre, mint Max őérte, ám ezért ő nem kérte Lackó szabadságát cserébe. Csak vágyott rá, az elérhetetlenre – az egyetlenre, akit nem érhetett el.

A két költő: Psyché és Ungvárnémeti

Psyché versei nemcsak önmagukban árulnak el sokat „költőjükről”, hanem a könyv önálló fejezetében bemutatott másik poéta, Ungvárnémeti Tóth László verseinek tükrében is. Egymás kiegészítő ellentéteiként még többet árulnak el, mint önmagukban.

A kettőjük közti különbséget legjobban Psyché régiesen írt szavaival foglalhatjuk össze. „Egyszer azt mondom: – Ficzó, te merő Abstractumokat írsz. Nálad a fa nem fa, hanem valamely Idea allegoricus fája; nálad a Tátra nem hegy, hol az ember a lábát törheti, hanem szent magasság, hol Zeusz sas madara honol. Te a Concretumoktól el-vonod az illatot, mozgást, életet, minden hideg és kemény lesz, márván liget, márván Istenek, márván ember és asszony: te nálad minden kőből és ércből vagy. Ellenben én, ha bármiről írok, azt akarom, hogy tapintatja, íze, bűze legyen. Ha kalács evésről írok, úgy érze az olvasó, mint ha ő enné; ha keblem, vagy derekam említem, érze, hogy véle hálók, vagy legalább is szorosan mellette ülök. Az egész világ ölelő kurva Venussza légyek, vagy ha nem lehet, minden olvasóimé.” Két alapvető költőtípus áll szemben egymással. (Kapcsolatukra nézve ez még szerencse is lehetne: hasznos, ha egy lírikus merőben másfélékel szembeállíthatja alkotói tapasztalatait és ars poeticáját.) Egyik a konkrét, ösztönös és érzéki-tapasztalati – Psyché esetében, jókora bölcsességgel és humorral fűszerezve; figyelme a forgandó életen csüng. Másik az elvont, spekulatív, tudatos – Ungvárnémeti esetében csipetnyi szarkasztikus humorral borsozva, de a dolgokat elvi komolyságukban szemlélve; tekintetét a szférákon túli eszmékre emeli. A műveltség s a versformák alapos ismerete mindkettőjükre jellemző, már azért is, mert Psyché a filozófköltő tanítványa.

Az ellentétpár még sokféleképp felvázolható. Psyché inkább műkedvelő, aki mellékesnek tartja, hogy verseit kiadják-e vagy sem. Ungvárnémeti már-már akadémikus észjárású professzionista, aki versei által érvényesülni akar, társadalmi rangot, hírnevet szerezni. Nietzsche követői Psychét dionüszoszi, Ungvárnémetit apollói alkatnak mondanák. Friedrich Schiller (aki láthatóan hatott az utóbbira) Lizát a naiv, Lackót a szentimentális költők típusához sorolná. Huszadik századi ars poeticákat véve alapul, Psyché alighanem García Lorca *duende*-elméletével rokonszenvezne (ez a szerelem és a halál lelki egységéről szól), Ungvárnémetinek jobban tetszene Rilke vagy Pierre Emanuel költői hitvallása: az emberiség felhalmozott tudását vallja magáénak. Liza – olvasóként – inkább Goethével rokonszenvez. Schiller pedig Goethét a „naiv” költő eszményi megtestesülésének tartotta, míg önmagát a „szentimentálisokhoz” sorolta. (Meghatározása szerint a naiv költő „maga” természet, míg a szentimentális költő „keresi a természetet” önmagában és a világban.)

Más kapcsolatok is megvilágítják a két költő tulajdonságait. Goethe elérhetőbb Psyché számára, mint Hölderlin, de amikor utóbbit személyesen is, verseiből is megismeri, vonzóbbnak érzi a weimari óriásnál is, aki ugyan gáláns vele (egyik versét neki ajánlja), de kiszámítottnak, hűvösnek tetszik, míg a tébolyult Hölderlin mélyen megrázza, versei megigézik. Az sem véletlen, hogy Psyché versei közelebb állnak az életes, humoros Csokonaihoz, mint az idealista Berzsenyire, s Ungvárnémetinél ez éppen fordítva van.

Az említett tipológiákat érdekesen keresztezik a két költő erkölcsi tulajdonságai. Psyché minden elhatározás vagy elvi megfontolás nélkül is sokkal inkább ad a tisztességre, mint a férfi. Psychénél az élet és a költészet szinte a népköltészethez hasonlóan szoros egységben van. Versein itt-ott érződik is a magyar, cigány és francia népdalok hatása; a *Tzigán dallok magyarittva* című fordításaihoz írt jegyzetében írja: A cigánysoron „...minden mindenhez közel vagyom: bölcsőhöz a koporsó, óbégatáshoz a kacaj, tsókhöz a kés, szerentsétlenhez a szerentse, hazudsághoz a maga-megmutatás, tolvajláshoz a betsület, Criminalitashoz a Naivitas”. Ungvárnémeti költészetének professzionizmusa cinikus állásponton nyugszik: a költő akkor is hajlandó nagyúri megrendelésre menyegzői köszöntőverset írni, ha a menyasszony tőle pártolt el. Bosszúját csupán egy rejtett célzásban éli ki, amit kívülről és költőtársán, Psychén kívül senki sem vesz észre. Psyché addig versel, amíg családi körülményeinek konszolidálódásával meg nem szűnik lelki szüksége: amíg nagy élményekkel járó kalandjai és szenvedései le nem zárulnak. Kevés kései verse jelzi, hogy az „öregedés” előjeleit harminc felé a korai vég előjeleinek érzi. Ungvárnémeti akkor szakít a költészettel, amikor úgy látja, hogy az orvostudományban többre viheti, mint az irodalomban. (Hivatásához hasonlóan vallását is a karrier kedvéért változtatja meg.)

Megkülönböztetésükből a banális tény sem maradhat el: egyikük nő, másikuk férfi. Lelki tulajdonságaikban akár helyet is cserélhetnének – Liza szilárdabb jellem, Rilkével mondván ő él „az erősebb lét közelében”. Ő a nagyvonalúbb is: ő az eltartó, Lackó az el- és kitarított. De verseik megfelelnek nemüknek: Psyché figyelme a részleteken csüng. A finom rezdülések, titkolt érzelmek éles szemű megfigyelője és vesébe látó megfejtője. Lackó, a pindaroszi himnuszok ékesen szóló dalnoka a fennkölt görög isteneket ünnepli: „Távazzék minden gonosz innen: / Nem szól gyáváknak az én lantom, / A fennen övedzett / Múzák ajándékai: a Törvény- / adó Istennét fogom énekelni.” (*Eleüizisi titkok*.) Psyché a kor legnagyobb szellemei, Goethe vagy Beethoven neki ajánlott vagy hozzá írt műveitől s a személyes megtiszteltetéstől sem érzi magát az elíziumi megdicsőülés állapotában. Műelemzői és lélekelemzői (majdnem azt mondtam: pszicho-analitikai) pontossággal meg tudja mondani, mennyiben talál elevenébe a neki címzett vers és a dal, s mennyiben ítéli meg a nagy zenész tévesen az ártatlan, zsenge lányt, akinek belső *daimónja* sokkal közelebb áll a VII. vagy a IX. *Szimfónia* hevesvérű *Scherzójához*, mint a *Für Elise* szűzies epekedéséhez.

Az egymással ellentétes két költő fölött áll az őket egyesítő harmadik, Weöres Sándor. Bennük rejtőzik el, s ő maga csupán szerény krónikásként szólal meg a könyvben, de mivel egyszerre ez is, az is, több mint a kettő együtt. A Psyché és Ungvárnémeti Tóth László stílusában megnyilvánuló *anima* és *animus* együtt alkotja Weöres Sándor költői természetét. Könyvében kettéválnak, hogy mindkettő a maga végletességében váljék szemlélhetővé. *A teljesség* a visszajáráról – a hiányok szemlélése közben tárul föl az olvasó előtt.

A költői egyéniség reinkarnációja

A *Psyché* megszüntetve is megőrzi Weöres költészettani elvét, a tárgyiaságot. Megszünteti a személytelenséget azzal, hogy regényírói alaposzággal megrajzolt, rendkívül eredeti *személyiséget* állít a mű középpontjába. És megőrzi azáltal, hogy Weöres továbbra sem önmagát, a saját emberi karakterét juttatja érvényre. Sőt, a magáéval nemcsak ellentétes nemű, hanem *ellentétes emberi természetű, egészen más életideált követő emberi és költői karaktert* hozott létre. Psyché a költői hivatásnál (Weöres esetén inkább így monda-

nám: a költői működésnél, a létformánál) százszor többre tartja az élet örömeit, a testiséget, a szenvedélyesen kiélt szexuális szabadságot, a társasági életet. Weörestől éppoly idegen a szerelmi hódítás, a dúskálás a javakban, a társasági csillogás, mint a politikai fontosság. Ugyanakkor Psyché más tekintetben csakugyan rokonlélek szülő költőjével. Rokonává avatja a művészetekhez való sznobizmustól mentes viszonya, bölcs önmérséklete a költészetben belüli sikerorientáltságban, műpártolása, a társadalmi igazságtalanságok ösztönös elutasítása – és még sok minden. Miközben a költő a 19. század elejének irodalmi modorában írja meg a hősnő verseit, félretéve a maga Adyn–Babits–Kosztolányin, Mallarmén, Rilken, Reverdyn és másokon nevelt modern stílusát, mégiscsak érvényre juttatja a saját versízlését, észjárását, ötleteit, formai trükkjeit és bravúrjait. Nyilatkozatai alapján bármennyire a mallarméi öncélúságot tartják Weöres megkülönböztető sajátosságának, el kell ismerni, hogy Weöres a maga kora, a hatvanas-hetvenes évek sarkalatos társadalmi-erkölcsi kérdéseinek sűrűjébe vágott a *Psyché*-vel. Előremutatott néhány alapvető társadalmi kérdésben. Elsősorban a nők egyenjogúságát illetően, a szexuális élet, a család és a művészet területén. A könyvben, jóllehet önmagától elidegenítve, mégis reinkarnálódik Weöres Sándor költői egyénisége. Gondolom, ez szúrt szemet azoknak a kritikusoknak, akik mindig lelkesedtek Weöres költészetéért, de Psyché regényes történetét gyanakodva fogadták, s a mester ars poeticája feladásának vagy legalábbis esztétikai engedménynek vélték. (Főként Lengyel Balázs kritikájában látom ennek jelét.) Holott alig képzelhető el nagyobb esztétikai tett, mint az, hogy Weöres Sándor, a József Attila utáni évtizedek első számú költőtalentuma kinyilvánítja, hogy a poézis elidegenedése az élettől az emberiség aggasztó helyzetére utal, s a költő nem érheti be azzal, hogy őszintén bevallja saját elidegenedése tényét. Amit lehet, meg is kell tenni ellene. A *Psyché* modern prófécia, mely a régi magyar műveltség erőtartalmait mozgósítva és újraélve, de a maga korának erkölcsi viszonyaira utalva, nyomatékossítja Lev Tolsztoj próféciját: „Az életet szeretni kell, mert az életet szeretni annyi, mint Istent szeretni”. (Történetesen ez a gondolat is a napóleoni háború idején játszódó műből, a *Háború és békéből* származik.)

Psyché, a költőnő személye és költészete, sőt Lackóé is tárgyi közvetítő. Weöres az önmagában feltételezett női lélek, a jungi *anima* kifejezésére vállalkozott a Psyché megírásával. De célja most sem az, hogy kidalolja önmagát, ahogy más költők a magányosságukat, a szomorúságukat vagy a szerelmüket. Inkább az, hogy kifejezzen valami lényeges igazságot a női lényről, a többé-kevésbé minden emberben, férfiban-nőben egyaránt jelen levő nőiségről. Mondhatjuk így is: *az ember női feléről*. S ennek tükrében az ember *férfi fele*, a férfi-elementum, az *animus* is feltárul. A női elementumról azonban mindeddig sokkal kevesebbet tudhattunk meg a világ irodalmából, mint a férfiről. A nőkről szóló művek túlnyomó többségét férfiak írták. Ha nőkről és nőknek szólnak, akkor is az esetek jelentős részében férfi-elfogultságokkal és férfi-tévedésekkel terheltek. Mindenképpen egyoldalú szemléletre vallanak. A nem tudni, portugál apácánő vagy francia férfi által írt 18. századi mű, a Mariana Alcoforado szerzői névvel jegyzett *Levelek*, az *Anna Karenina*, a *Bovaryné* vagy Németh László regényei kivételes példák; ezek csakugyan a nő bensőséges ismeretéről árulkodnak. Ahogy női részről is kivételnek számít Szapphó, Louise Labé, Árva Bethlen Kata – vagy Psyché német kortársnője, a német Anette von Droste-Hülshoff. Még a 20. század első felében is kivételesnek számít az intellektuális erejét a férfitársadalom bírálatának és a nők felszabadulásának szentelő Virginia Woolf, vagy a nőiesen részletező

látásmódot magasrendű művészettel érvényesítő Katherine Mansfield életműve. A nő-problémát napjainkban egyre bátrabban közelítik meg az írók, köztük egyre több nő is, hazánkban is.

Weöres a *Psychével* létrehozta az egyesben, a különlegesben az általánost, az örök nőiség egyik alaptípusát; ez talán közhely. Az azonban már korántsem közhely, hogy az *objektív líraeszmény* jegyében *igazi költőszemélyiséget* hozott világra, élesen körvonalazott *ego*-val és a történeti korba illesztve is *egyénített stílussal*. Weöres nagyon jól tudja, hogy az *ént* nem eltüntetni kell, hanem felszabadítani, és a művészetben ehhez az áttételezés, a közvetettség transzformáló erejét kell igénybe venni. Ez azonban nem cél, hanem eszköz, szerpentinszerű kerülőút az én visszahódításához. Az eredeti költőegyéniség, Psyché Weöres Sándor teremtménye. Azonosul vele, mégis kívül áll Weöres Sándor személyén; ez a mű paradoxona. Sok mindenben az ellenkezői egymásnak, eltérnek adottságaik és céljaik. Mégis közös a véráramuk, szinte köldökszinór köti össze őket. Weöres Sándor ízlése, erkölcsi természete, értékrendje, szabadságszeretete, sőt, boldogságvágya nyilvánul meg e nő számos döntésében és véleményében csakúgy, mint a Psyché-versek stílusában. Az általában ismert – változékonyságában is jól fölismerhető – weöresi stílustól el is térnek, nem is a „psychéi” minőségjegyek. Weöres úgy szólal meg a kötet verseiben, ahogy jószerével még soha, – mégis jellegzetes Weöres Sándor-i vonásaik is vannak a Psyché-verseknek.

Íme néhány példa. „Josóm, ne sírj. Mindég veled vagyok, / Kezedbe vésem matska körmeim. / Kormos sörényemet kebledbe zárom. / Melletted szúszogok. Herébe rúglak / Piros Satin czipellőmnék hegyével, / Avagy ne kopjék, gyöngy láb-ujjaimmal, / Gratis, mint senki mást.” – Ez, mai szóval, egy női *vagány* hangja, benne van a cigánysoron nevelkedett lány nyers őszintesége, amelyben alig jut szóhoz a tanult kisasszony választékossága. Ám úgy érzem, egy fiatal lány nem így jeleníti meg magát; inkább Weöres Sándor ragadja meg az alkalmat jellemzésére. A másik példa az apa haláláról megemlékező vers. Amikor a lány meghallja a gyász hírt, felszalad a grófi palota grádicsain, s a halálos ágy előtt először a vén, vaksi komondort pillantja meg, körben a bútorokat, majd a megkövült holttestet. Úgy érzi, ez a kép marad meg benne örökre. S így zárul a vers: „Így léssen eztán, kő kutya, kő garád, / Kő ember alszik kő bútorok között, / Itt bennt meg-állt a sors futása, / Kőbe merett e világ örökre.” (*Két familiaris portrait*). Ha ismeretlenül olvasta volna föl valaki ezt a versrészletet, s megkérdez, ki a szerzője, valószínűleg azt válaszolom: ezt Weöres Sándor írhatta. Ez az ő hangja, érzésvilága, szimbólumteremtő látásmódja. A végleges, kimerévített, jelképező kép, mint egy állóképpel záruló filmjelenet. Weöres ezt adta oda teremtményének. Föltételezem, személyes emlékéit írta meg saját apja haláláról. A harmadik példa filozofikus értelemben jellemző Weöresre. Ez a mű a láb alól eltett újszülöttről szól (*Epistola ennen magamhoz*). Egyik sora nem az életet bármilyen körülmények közt imádó Lizára, hanem költőatyjára vall: „...hogy néki jobb: minden meg-hóltra mondható / És szent igaz.” Psyché pillanatnyi kétségbeesettsége (melyből hamar kigyógyul, de évek múlva is megjelenik álmában a kis halott) indokolja a gondolatot, mégis inkább a sztoikus-szkeptikus Weöres álláspontja ez: „Nem lenni jobb”, írta egy régebbi versében. S még egy példa: Psyché így beszél Lackóhoz kettőjük verseiről: „Úgy látczik, a ki a Naturában tiszta szemmel mosolog, a Poesisben az al-felét mutattya. Oh mondd még Aristoteles, hogy ennen-magával minden egy-azon! Éppen hogy az vagyunk, ki nem vagyunk.” – A költőnő itt valószínűleg szöcsöve a weöresi ars poeticának. A költő nyilatkozataiban és leveleiben láthatjuk,

ő (Homérosz rajongójaként) nem Homéroszt, hanem – Mallarmé gondolatát a maga ízléséhez hajlítva – Arisztotelészt okolta a költészet eltévelyedéséért. Psyché gondolatában („az vagyunk, ki nem vagyunk”) Rimbaud aforizmájára is ráismerünk: „Az én mindig valaki más”.

Mindemellett a Psyché-versek felfogása eltér Weöres többi versétől. Psyché is gondolkodó lény, de csak az egzisztenciális határhelyzetek pillanataiban veszi át Weöres mindenkori indíttatását a kozmikus arányú létbölcsleltre. A Psyché-versek ismeretében már így is rácsodálkozunk Weöres életművére: mennyire férfias ez a poézis, micsoda kősziklátat görgető erő és hatalom van benne, milyen fénylő, fémes és kemény. Miközben persze a kháriszok, nimfák és tündérek tánca, a halvány artemiszi holdfény és az éjszakai homály, a nőiesen nedves és a dajkálóan lány minőség is oly nagyon jellemzően megvan verseiben; ilyen tekintetben a *Psyché* nem újdonság az életműben. De ámulhatunk, amikor a hangsúlyozottan nőies Psyché verseiben (és a hölgy személyes tulajdonságaiban is) fölfedezhetjük a rejtett férfiaságot. A megölt kisgyermekéről megemlékező sorokban Psyché felségesen kozmikus képekkel gyászol: „Gyász orgonája bűgő szél, bútsúztató / Chorusa madár népség, harangja bérczeken / Rezegő zuhatag, kereszttye a Nap s a Hold / Sűgár metszése a völgy torkok felett / Hajnalban s alkonyatkor, a mennybe fel szökő / Sírköve a zápor-vert Magúra, s kertiben / Viola s gyopár özön.” Ez a kor legférfiasabb hazai költőjére, Berzsenyire emlékeztet. És arra a Weöresre, akit kozmikus verseiből ismerünk. Weöres, miközben Psychével megteremti önnön ellentétét, létrehozza benne annak ellentétét, önmagát. A kozmikus költőt reprodukálja – saját teremtményével teremteti meg.

*

Csak az utóbbi évtizedekben vált egyértelművé, hogy a nőlíra, nőirodalom – mint sok más tevékenység, amelyet nők is űznek – egyenrangú a férfiakéval. Gyakran halljuk a „nőies” és a „férfias” minősítést a költészetben. Ez a megkülönböztetés addig a határig jogos, míg nem érték kategóriaként használjuk. Hogy mit jelent a nőiesség a versekben, azt jól érzékelteti Psyché levele, amelyet Fáy Andrásnak írt. „Hányszor figyelmeztetnek: tudom-é, hogy ez vagy az a sorom mit is jelent, a mire gondolni nem illő. Talám azt hiszik, hogy a mit a nő beszédje mond, ugyan akkor ugyan azt mondja szeme villanása, nyaka tartása, szája széle, hajfürtiből figyelő füle; Fáy Uram bővön tapasztalá, ímez miként vagyon; egyik se hazudság, csak külön-külön kell felfogni valamennyit.” Az intuíció egy fajtájáról van szó, melyre a nőírók általában fogékonyabbak a férfiaknál. Psyché itt, ha tetszik, Katherine Mansfield elődje.

Lónyay Erzsébet verseit az irodalmi megújulás második nagy hullámának vezető kritikusa, Toldy Ferenc bírálja el. A könyvnek ez a maliciózusan szellemes része Weöres Sándornak az irodalom életében szerzett tapasztalatait hasznosítja. A tudós kritikus bíráló szavait olvasva arra kell gondolnunk, hogy két és félezer év alatt mennyit fejlődött vissza az irodalom, legalábbis az akadémikus ízlés szintjén. Toldy jegyzetet ír a *Dall* című szerelmes versről. „Ha feléd gondolok, harmatos a testem” – idézi Psyché sorát, majd ezt a kérdést fűzi hozzá: „Tudja-e Ngs. Bároné, ez mily associatiokat kelt menthetetlenül?” Psyché válasza: „Hogy ne, 'sz azért írtam.” A válasz kézenfekvő, és kizár minden további vitát. De ha a költőnő is elkezd irodalmárkodni, így válaszolhatna: kár, hogy a kritikus ily módon elítéli Szapphó és Catullus verseit, melyek ugyanezt az állapotot örökítik meg. Mi pedig

hozzátehetjük: ez a felfogás a viktoriánus és Ferenc József-i korban, sőt, még Weöres Sándor életében is tartotta magát.

Regény vagy nem regény? Avagy: élet és költészet problémája

Lengyel József, aki elsőként köszöntötte megjelenésekor a művet, *regénynek*, még hozzá „első személyben, lírai versben objektivizált történelmi regény”-nek nevezte a *Psychét*. Ez több szempontból is meglepő a hetvenes években. Az elméletírók is, az irodalmi művek is azt a meggyőződést erősítették meg a könyvbarátokban, hogy a verses regény rég leáldozott. A költői formában írt regény a 19. század elején – ez történetesen Psyché kora – virágzott legjobban: Byron, Puskin és más nagy romantikusok világirodalmi rangú verses regényei jelezték fénykorát. Hozzánk némi késéssel jutott el. Petőfi *Apostola*, majd egy nemzedékkal később Arany László munkája, *A délibábok hőse* még a műfaj, illetve műforma életképességét jelzi, de Ady verses regénye, a *Margita élni akar* már töredékben maradt. (Remek részletei inkább a cselekménybe szőtt, elmélkedő lírai betétekben, mintsem az epikai vonalvezetésben rejlenek, akárcsak Arany János *Bolond Istókjában*.) A 20. század további évtizedeiben, főleg a negyvenes évek végén s az ötvenes években is volt egy átmeneti felfutása az epikai költészetnek, de az egyetlen mű, amely hathatósan cáfolta a verses regény haláláról gyakran hangoztatott vélekedéseket, a *Psyché* volt. Hogy ez csakugyan regény-e, ahogy Lengyel József állította, vagy sem, arról nem bontakozott ki vita, de a szakma általában elfogadta, hogy az; a kritikai ellenvetéseken (Lengyel Balázsnál, Szilágyi Ákosnál vagy Alexa Károlynál) hallgatólagosan túltette magát az irodalmi köztudat.³

Érdeemes lett volna pedig jobban ütköztetni az eltérő véleményeket. Az egymást elkerülő vélemények ritkán mutattak akkora eltéréseket és szélsőséges kilengéseket, mint a *Psyché* fogadtatásában. Remeklő alkotáslélektani esszék (Somlyó György), előzményeket keresgélő filológiai bűvárlatok (Kovács Sándor Iván), mitológiai mélységekbe bocsátkozó nyomozások (Bata Imre), és egymásnak meredeken ellentmondó világnézeti álláspontok jelezték az irodalmi befogadás felbolydult állapotát. Botrány nem volt – az irodalmi közélet hangadói igyekeztek olyan látszatot kelteni, hogy a társadalom időközben elérte nagykorúságát, megszabadult a prüdériától, és az időközben kiténtetett Weöres Sándornak nem kellett tartania a közszemérem elleni vétség miatti megbélyegzéstől s egy újabb szilenci-umtól. A szabad gondolat megszólalhatott már. Csupán a legkényesebb politikai kérdéseket nem lehetett feszegetni, például a szovjet csapatok jelenlétét, az ötvenhatos forradalom eseményeit, az elszakított területek magyarjainak jogfosztottságát vagy a gazdasági élet anomáliáit, amelyek az eladósodáshoz és a biztos csőd felé vezették az országot, bár ezt akkoriban még csak néhány közgazdász látta, s azok egy része is azt állította, hogy ez jó nekünk. („Minél rosszabb, annál jobb”, mondták. Ma is ezt nyögjük.) A *Psyché* nem fért bele a marxizáló esztéták skatulyáiba, de ez már nem volt akkora bűn, mint egy évtizeddel korábban. Akadtak így is, akik fenntartásokkal szemlélték a mondén életű, fél-cigány „műkedvelő úrinő” páratlan sikerét (a Psyché-versek szépségét elismerő Lengyel Balázs szerint a költőnő „maga az abszurdum”), de ezek az ellenvetések visszhang nélkül maradtak. A mű, amely lényegbe vágó esztétikai nézeteket állít élükre, úgy lett sikerkönyv, hogy a könyvkereskedelmi reklámpar vitte a zászlót, ám eközben az esztéták egy hangadó része *mint regényt* giccsgyanús bestsellerként kezelte.

Hogy a *Psyché* méltó elméleti feldolgozása, szerteágazó esztétikai tanulságainak levonása elmaradt – annak ellenére, hogy sok szép esszé született róla, és Weöres monográfiái több szempontból is elemezték –, arról Radnóti Sándor 1980-ban megjelent írása is tanúskodik. „A *Psyché* értelmezési körei nincsenek kimerítve. Nagy hermeneutikai könyvet lehetne írni róla. (...) További téma volna a magyar irodalmi tradíció, reformkori szépliteratúránk képének teljes megváltoztatása (...), a magyar erotikus költészet nagykorúsítása (a megfelelő előzményekkel Weöres költészetében), a műfaji hagyományok és a regényforma mélyebb megvilágítása, a *Psyché* hatástörténete stb. stb. stb.”

A *Psyché* regény volta nem magától értetődő: egy „megtalált” életmű filológiai feltárásának tetszik. Meg is fogalmazódott a vélemény a Miklós Pállal vitatkozó Szilágyi Ákos tollából: Miklós Pál a mű „epikai elemeit teljes súlyuknál messze többre értékeli”. És: „Tény, hogy a *Psyché*-ben a regényszerűség bizonyos szerephez jut, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a *Psyché* regény, s bármi köze lenne az epikumhoz. A regényszerűség mozzanata a különféle nyelvek tárgyyszerű kezelésében, egymással való szembesítésében, megvilágításában, parodizálásukban nyilvánul meg, de (...) nem engedi meg, hogy e nyelvek önálló szöveggé szerveződjenek. A felidézett környezet, tárgyak, külső vonatkozások, más szereplők képe egyáltalán nem epikus jellegű. Csupán nyelvi létük van, jelzések, stilizált motívumok és utalások, a hősnő lírai személyiségének konkretizálását, hitelesítését szolgálják, s csak e lírai vonatkozás révén, és nem önmagukban van értelmük.”

Ebben a gondolatsorban van egy ítélet arról, hogy milyennek *kell lennie* egy műnek ahhoz, hogy epikának, regénynek ismerhessük el, s egy arról, hogy milyen *nem lehet* egy mű, ha szerzője számot tart erre. Ezzel Szilágyi egyrészt közvetve megtagadja a regényirodalomnak azokat a példáit, amelyek ennek ellentmondanak. Vannak regények, amelyek monodráma-szerűen íródtak meg, pl. Martin du Gard-tól az *Egy lélek története*; vannak levélformában írt regények, mint Mariana Alcoforado már említett műve; vannak dokumentumregények, napló-, memoár- és esszeregények – és így tovább. Nincs a regényelméletben olyan tilalomfa, melyen az áll, ami kizárná ezek létjogosultságát. Azt a *Psyché*-vel megvalósuló, nagyon újszerű regénytípust sem dobhatja ki senki a műfajnak fenntartott kategóriából, amelyben nemcsak a cselekmény és a szereplők beszéltetése, hanem egyebek közt a főhős versei is jellemzik a főhőst. Éppen az újszerűséget köszönhetjük abban, hogy Weöres a lírai megvalósulást a regény szolgálatába állította. A cselekményszöveg érdekében alkalmazott, illetve kitalált vagy parafrázisszerűen megírt irodalmi dokumentáció használatát sem tilt(hat)ja meg a regényelmélet.

A *Psyché*-ben Weöres felhasználja Ungvárnémeti és Goethe valóságos verseit, a *Für Elise* című Beethoven-darabot, mintha Eliznek-Lizának szólának – és Kazinczy-verseket, amelyek Weöres Sándortól származnak. Ezek példátlan lelemények. Igen újszerű a regényszerűség. Somlyó György joggal állapította meg: „A műfajnak így egy teljesen egyedülálló változata alakul ki. (...) e lírai versek együttese anélkül, hogy külön-külön a regényesség vagy regényszerűség elemeit hordozná, egyben egy regényt is sodor magával. (...) Ez a lapangó regény, amelyet úgy is tekinthetünk, mint a versekben elrejtett titkosírást, (...) egy modern regényforma teljesen egyéni alkalmazásának eredménye.” Somlyó nemcsak a könyvben felvonultatott versek és regényalkotó szerepére irányítja a figyelmet, hanem a mű más szervezőelemeire is: „A rejtett élet- és korrajzot négy szemszögből vagy négy oldalról közelítjük meg, négy rétegébe hatolunk bele. Egyszer a versek egymásutánja nyomán,

az egyes darabok hol élesebben, hol homályosabban felfejlő élményanyagából rajzolódik ki; másodszer (...) azokból a prózai kommentárokból, naplószerű megjegyzésekből, hol csak egy-két dátumjelölésből, amikkel verseit kíséri, s főként a könyvnek ama, talán legmeghökentőbb, prózai részéből, amelyben Psyché, elhunyt költőbarátja, Ungvárnémeti Tóth László életrajzát mondva el, meséli el tulajdonképpen kezdettől fogva a maga életét; harmadszor (...) úgy ismerkedhetünk meg a költőnő életével, ahogy »egy kortársa«, a fiktív memoáriró Akhátz Márton 1871-ben »megjelent« *Magyar asszonyok arcképcsarnoka* című munkája egy fejezetében visszatekint rá; negyedszer (...) azt tudjuk meg, amit a költőnő mai felfedezője – aki még mindig nem maga Weöres Sándor, hanem Weöres Sándor Weöres Sándor nevű regényalakja – megtudott és közöl felfedezettjéről.” Ezek bővültek a további kiadásokban a hősnő és az irodalmárkodó győri tanácsnok, Nagy Péter levélváltásával, benne Psyché újabb memoárszerű történetével; s a Psychével kortárs színész nő maszkját is magára öltő, Psychét megszólító és az élőszó művészeként megszólaltató Csernus Mariann írásával. És amit eddig még kevesen vettek észre: Weöres két remek Kazinczy-utánezatát is beleszötte a műbe. Mindezek, ha tetszik, ha nem, *újszerű regényelemek*.

Klasszikus regények példái is ellentmondanak a vélt műfaji kikötéseknek. Balzac közgazdasági fejtegetései az *Emberi színjáték* regényfolyamában, Tolsztoj hadtörténeti elmélkedései a *Háború és béke*ben, Thomas Mann zenetörténeti és esztétikai eszme-futtatásai, továbbá történelmi dokumentumanyagként tekinthető leírásai a második világháborúról a *Doktor Faustus* lapjain. (Akár a BBC korabeli adásaiból is származhatnának.) Másrészt azonban Szilágyi néhány lényeges mozzanatot emel ki Weöres művéből. Azt, hogy Weöres sajátos és újregényírói módszere, a *dokumentáló módszer* „a hősnő lírai személyiségének konkretizálását, hitelesítését szolgálja”. Nos, a Psyché-versekhez csatolt *valódi* és *áldokumentációra* azért van szükség, mert a mű paradoxonát így lehetett feloldani. Gondoljuk el: Weöres önmagát „egyénfölötti” költőnek tételezi, és közben pigmalioni plaszticitással megteremt egy hús-vér egyéniséget. Ezt a *lírai személyiség* formájában, *a versek alanyaként* állítja elénk a költőnővel „megíratott” verseiben, műveinek stílusában, észjárásában, kedélyvilágában – és Psyché tökéletesen megfelel *az alanyi költőről* kialakult elképzelésnek is, regényhősnőnek is, méghozzá éppen a verseiből kibontakozó *lírai én* módján. S a verseket úgy dokumentálják a kor ismert és nem létező személyiségeinek följegyzései, hogy kölcsönhatásukban, olykor ellentmondásaikban és vitájukban bontakozik a költőnő teljes személyiségképe és élettörténete.

Lengyel József „egyperces” kritikájának ítélete, hogy a *Psyché történelmi regény*, azért irandó föl a kéménybe, mert Weöres a történelmi regénynek egy pótolhatatlan adottságával is élt. A tudomány által rögzített „nagy emberek” jelleme kész adottság, amelyet figyelembe kell venni, és a szükségszerűség vezeti minden mozdulásukat, melyet a szerző ad hozzá arcképükhöz. Így van a *Psyché*ben is. A mű egyrészt szerepelteti a kor legjelentősebb költői közül Goethét, Hölderlint, a magyarok közül Kazinczyt, Berzsenyit és Kisfaludy Sándort. A zeneművészet alakjai közül Megjelenik Beethoven, és felvillan a hazai zenetörténet e még zsenge időszakából Lavotta János és Bihari János. S ez a kor nemcsak az ő koruk, nemcsak Goethe és Beethoven kora. Hanem Napóleoné, Byroné, itthon Széchenyié, Wesselényié is. Napóleon a „nagy személyiség” és az alulról jött ember korlátlan karrierlehetőségének megjelenése a történelemben. (Még visszatérek rá.) Psyché nehezen állítható vele

párhuzamba, túlzás is, sértés is volna őt „női Napoleonnak” nevezni. De van annak felhajtóereje, hogy egy korban élnek. Ő is nagyon sokra viszi az életben. Az, hogy verseivel nem arat sikert, és költőként elfelejthetik, inkább alátámasztják női sikereit, mint cáfolják: bármilyen korlátoltnak látjuk ítéseiket, akiknek nem kellett a versei, alig van erre szükségük Psychének. Jogos frivolsággal mondhatjuk: őt magát „falják”, nem a verseit.

Élet és költészet problémája

Fölvethető az esztétikai kérdés: vajon a *Psyché* című életrajzi regény írójának „joga van-e” ahhoz, hogy olyan zseniális verseket adjon tartalékaiból Psychének, mint például amilyen a *Levél Cousinomnak Újhelyre?* Lehet-e annyira fényes elméjű egy tizennyolc éves műkedvelő grófkisasszony, hogy ennyire fölülről lássa, ilyen tárgyilagosan, egyfelől szégyenkezés nélkül, másfelől minden szépítgető önteltség és elkapatottság nélkül szemlélje saját sikereit és nagy feltűnést keltő kalandjait? És elképzelhető-e, hogy nemcsak szépségével és bizalmasan kedves hízelkedésével söpri be a kor elsősorú lángelméje, Beethoven bókjait, hanem még bölcsességben és emberismeretben is túlszárja?

Nos, lehet. Weöres nemcsak a gyakorlati élet megfigyelőjeként, nemcsak az emberismeret terén szerezte meg illetékességét, hogy így kezelje Lizát és az öregedő, félig már süket „Bethorn Maestrót”. Esztétikai „joga” is megvolt hozzá. A női szépség egy fokon túl igenis úgy hat a férfiakra, még az aggastyánokra is, mint a főbekólintás egy jól párnázott boxkesztyűvel. Lessing írja a *Laokoon*-ban, hogy a szépséget nem lehet leírással érzékelteni, célravezetőbb érzékeltetni hatását. Hiába írod le geometriai adatokkal a profilban szemlélt arcél, az orr és az áll hajlásszögét, a haj esését, a bőr és az ajak színét, a test magasságát és súlyát, a mell-, a derék- és a csípőbőség viszonyát, ettől nem jelenik meg előttünk a vénuszi szépség. Ám amikor a költő azt írja, hogy a férfiak elájultak, amikor Vénusz megjelent előttük káprázatos szépségében, akkor magunk elé képzeljük álmaink asszonyát, s a költő elérte célját. Beethoven és Liza jelenetében valami ilyesmi munkál. A géniusz igenis rázza a zokogás, amikor látja, de nem hallja, amint a felülmúlhatatlan szépségű Liza zongorázik előtte, és zokog, mert nem hallhatja, zokog, mert azt a muzsikát képzei maga elé belső hallásában, mely *illik* a gyönyörű nőhöz. A kétféle szépség így találkozik, így igazolja egymást. Liza odaszalad hozzá, és így esdekel neki: „A sírást hagyjuk-el, jerünk mulatni, / Térgyemre ülljön, aztán: gyű, fakó, / Lovatskázunk!” Mint egy tündéri kurva. De Beethoven nem hallja, csak a kedveskedést fogja fel. Psyché mindezt így éli meg és kommentálja költőként: „Josó! úgy érzem: kantár-szíz kezemben / S a szíjon húzok egy púpos tevét / És a Sahara sívatagban állunk / Ketten, a Musicus Genie meg én, / A többi mind Fata Morgana, semmi, / Mellyet kuszál a szomjú rónaság; / A mindenben tsupán ketten vagyunk, / A vén siket s a bájoló ribantz, / Nints harmadik. S ez a világ keserve.” – Terem ennyi bölcsesség egy ilyen fiatal homlok mögött? Mivel kész nő, mivel a kor legnagyobb emberei pallérozták, mivel – Kirkegaarddal mondva – az *érzéki zsenialitás* Don Juanja női változatban, és mivel egyaránt *művész* az életben s a költészetben, úgy érzem: igen. Weöres úgy építette föl Psyché egyéniségét, hogy a maga színvonalán írt verseit adta neki, akkor is, ha közben „kismestert” mímelt. A naplószerűen megírt kalandok és érzelmek mögött istennői személyiség áll, aki ellenállhatatlan szépségével, tetteivel és lenyűgöző viselkedésével hitelesíti, hogy ilyen versek írására képes. Ez nem tévesztendő össze azokkal az esetekkel, amikor egy-egy gazdag irodalmi mecénást vagy szerkesztőt levesz a lábáról egy-

egy csinoska műkedvelő hölgy. A verseket ugyanis Weöres Sándor írta. A káprázatos és tehetséges hölgyet is ő írta meg a versekhez.

Újfent nyomatékosítanom kell: a 20. század irodalmának egyik legsarkalatosabb gondja az élet és a költészet elszakadása egymástól. Weöres Sándor arra vállalkozott, hogy helyreállítsa az ősegységet, amely Sapphónál még megvolt. A szerelmi líra története a férfiktől elzárt szerzetesnővel kezdődik, legalábbis a műköltészetben. Élet és költészet kettészakadása azóta csak egy-egy reményteli, forradalmi pillanatra szünetelt. Az utóbbi százötven-száznyolcvan évben – éppen a Psyché költői „működése” körüli években induló romantika óta – egyre csak fokozódik, s a munkájukat komolyan vevő költőket, írókat egyre nagyobb erőfeszítésre készíti, hogy áthidalják a növekvő szakadékokat.

Ennek a problematikának szentelte életműve jelentős részét Thomas Mann. A *Tonio Kröger* című novellától a *Doktor Faustus* című regényig és a *Doktor Faustus keletkezése* című memoárig ívelnek azok a munkái, amelyek ezt járják körül. A *Doktor Faustus* egy bizonyos szempontból a Psyché előzményének tekinthető, akkor is, ha Thomas Mann – nagyfokú alkotói tudatosságának tulajdoníthatóan – nem tartozott Weöres kedvencei közé. A *Doktor Faustus* egy olyan művészegyniséget mutat be Adrian Leverkühn *kitalált* zeneszerző személyében, aki nemcsak életútjával, hanem zenei kompozícióinak elvi-eszmei kifejlődésével is megtestesíti a modern művész elidegenedését önmagától. A nietzschei tagadás, az, hogy Isten meghalt, még tovább fokozva, az Ember (nem is az Istenember Krisztus, hanem a humanista módon felfogott ember) tagadásához vezet a muzsikust. Életműve csúcspontján „visszavonja a Kilencedik Szimfóniát”, amely „Az emberiség szimfóniája” névvel vonult be a köztudatba. Ezt vonja vissza, különös tekintettel a negyedik tételre, melynek szövege Friedrich Schiller „Örömódája”. Az ember önélvezetét kifejező ujjongást Leverkühn kompozíciója a visszajára fordítja, mintegy lerombolja, úgy, ahogy Wagner operájában, az *Istenek Alkonyában* omlik össze a Walhalla, a német mitológia isteni fellegvára. És úgy, ahogy a szövetségesek bombázói teszik a földdel egyenlővé a náci birodalom nagyvárosait, például Drezdát, Lipcsét. Thomas Mann a modern zene alapos tanulmányozásával vált képessé arra, hogy művét megírja; felhasználta a szeriális és a dodekafon zene törvényszerűségeit. Adrian Leverkühn alakját és élettörténetét pedig az irodalom, a zenetörténet és a filozófia olyan alakjaiból gyúrta össze, mint E. T. A Hoffmann, Hölderlin, Baudelaire, Beethoven, Wagner és főként Nietzsche. A mediterránura Goethe óta vágyakozó német költők és művészek egész sora (még festők is), köztük ő maga, saját személyes írói tapasztalata is benne foglaltatik a muzikus történetében.⁴

A regényt Thomas Mann nemcsak a maga nevében írta meg: félig Serenius Zeitblom, az öreg humanista tudós rója le naplószerűen. A tárgyiasítás, a közvetettség itt is többszörös tehát. Mélységes aggodalom hatja át a tollforgató szavait a veszendő sorsú, szifiliszétől rohamosan leépülő zseni testi-lelki romlása és a bukásába rohamléptekkel menetelő Németország láttán. Serenius a középkor, Luther és a harmincéves háború óta a második világháborús megsemmisülésig összefüggő folyamatnak látja a német nyomorúság s az erkölcsi romlás történetét. A zenemű azonban, amelyen Adrian dolgozik, e negatív folyamatnak nemcsak döbbenetes kifejezője, hanem meghaladása is: a humánus gondolat zenei úton végrehajtott „visszavonása” maga is *művészi tett*. Az emberiség örök figyelmeztetője lesz, akár csak a beethoveni-schillerei mű, amelyet visszavon. Úgy érezzük, a németiség továbbélésének két pillére marad épen: Adrian következetes művészi cselekvése és Zeitblom

elemző kritikája. S még valami: a széliütött muzsikus szemében tükröződő, ártatlan kisgyerekek emléke. A kisleány adja vissza neki a szeretet képességét, halála pedig a részvét hajlamát a villámcsapásszerű, sokkoló megvilágosodásban.

Weöres éppoly körültekintően festi meg az irodalomtörténeti s a társadalmi háttérét Psyché alakjához és költészetéhez, mint ahogy Thomas Mann formálta meg a *Doktor Faustus* művelődéstörténeti világát. (Talán érzékeltet valamit, hogy az egyetemes kultúra olyan alakjait érinthettem mindkét mű főhőséhez kapcsolva, mint Goethe, Schiller, Hölderlin és Beethoven.) A *Psyché* abban tér el a Faustus-regénytől alapvetően, hogy egy folyamatnak nem a végkifejletét, hanem a kezdetét mutatja be: a *Psyché*, ellentétben a *Doktor Faustus*-szal, nem a múltba, hanem a jövőbe mutat.

Igaza van Somlyó Györgynek, a *Psyché* első elemző méltatójának: a *Psyché* egyik nagy találata a történelmi időszak megválasztásában, valamint a mába s a jövőbe vetíthető nő-probléma kezelésmódjában rejlik. Lónyay Erzsébet élettörténete mögött is sok évszázados folyamat húzódik: a nők leigázásának története. Gondoljuk meg, milyen alaphelyzet fogadta az eszmélkedő poetesszát. Az európai művelődés történetében a női egyéniségnek csak kivételesen adódott esély, s ezek mindenikében sem volt köszönet. Ezek a következők: az előnyös születési adottság (mely keveseknek adatott meg), az érdekházasság (mely ritkán kötött a menyasszony szabad akaratából) és a szentéletűség (mely csak a halál után hozta meg a „boldoggá” avatást, a hírnevet). Bármilyen furcsa, még a harmadik a legjobb: az legalább szabad választásból történt. Hogy néha dinasztikus okokból trónra került egy-egy nő, s uralkodóként helyt is tudott állni, mint Tudor Erzsébet, Katalin cárnő vagy Mária Terézia, már nem sokat változtat az összképen.

Árulkodó példa a nők helyzetére, hogy csak a korai újkorban, Erzsébet királynő idején, Shakespeare korában léphettek először színpadra nők – addig nem élhettek a mindennapokban sokszor oly tehetségesen úzó adottságukkal, a színjátszó képességgel. Az irodalomban s a zenében valamivel kedvezőbb a helyzet, de megdöbbenve gondolhatunk arra, hogy Sappho után hány évszázadon át nem találkozunk a világirodalomban neves nőírókkal, költőkkel.

Psyché kora a nőirodalom előtörése Európában. Itthon is sok amatőr írónőt tart számon e korból Weöres irodalomtörténete, a *Három veréb hat szemmel*. Van már színjátszás is; Magyarországon a 19. századelő e műfaj korahajnala. A forrongás, amely a világot áthatja, még nem a női felszabadulás ideje, de ami a férfitársadalomban történik, mindent a talapzatokig megráz és önálló mozgásba hoz. Már a világutazók és a nagy világlexikonok jelezték, hogy kinyílóban a világ. S a tízes-húszas években válnak közkeletűvé azok az összetett szavak, amelyeknek első tagja a *világ*- szó: a Goethétől eredő *világirodalom*, a Byron nevével jegyzett *világfájdalom*, a Beethovent megillető *világnagyság*, az angolok, illetve franciák által szerveződő *világbirodalom*, a teologizáló bölcseletben megfogalmazott *világszellem* (Hegel „Lovon járó világszellem”-nek nevezte Napóleont) és az ugyancsak a Napóleonnal, illetve Metternichhel megjelenő *világtörténelem* és *világpolitika*. Nem túloznak, akik a napóleoni háborúkat a későbbi *világháborúk* előrevetülésének tartják. Az emberiség jószerivel ekkor fedezi a világot, mint a jó és a démoni lehetőségek végtelen terepét; a romantikusok önmagukban is rátalálnak.

Psyché, adottságait és képességeit fölismerve, mintha ráérezne: ez az ő ideje is. Dinasztikiákat löktek le a trónról, királyi, majd császári címereket aláztak meg az új eszmék

nevében. Ő is ösztönzéseinek megfelelően élheti ki vágyait és lehetőségeit. Nem gondol erre, de érzi az idegrendszerében, amikor férje oldalán járja keresztül-kasul Európát, szorgalmasan gyűjtögetve a férfiskalpokat. Nem mondom, hogy „valóságos női Napoleon”: ez egyrészt sértés volna a szeretetreméltó hölgyre nézve, másrészt nincsenek ilyen ambíciói. Ő is romantikus figura, de Weöres műve nem az; eszközeiben legalább nem. Psyché csak nő akar lenni, szabad nő. A férfitársadalom törvényeit nem akarja megváltoztatni, de álszent rendjével szemben ellenáll, hogy legfőbb szenvedélye, a szerelem terén kiharcolja szabadságát. Példáját irigyek és rajongók szeretnék követni a kastélyok, paloták és kúriák női lakosztályaiban. Nem forradalmár. Az irodalom területén sem „újító”, csak végtelenül őszinte, és harmóniában akar élni önmagával. A „hajdani költőnő” Aphrodité lányaként a holnap asszonyai elé vágott. Korán érkező forradalmárként egyoldalú: anyaságát elhanyagolja. Legnagyobb tragédiája, hogy Héra istenasszonnyal nem tudott békét kötni. Korai halála miatt már nem tudhatja meg, hogy az élet más területein fia és lánya is a jövő emberét ígéri.

Záradék

Tisztában vagyok azzal, hogy a női tollforgatók jelentős része nem szereti, ha *költőnőnek*, *írónőnek* nevezik. A hátrányos megkülönböztetés jelének érzik. Mindig vigyáztam is, nehogy e szóhasználattal megbántsam a női tollforgatókat. Ezt a tapintatot mellőznöm kellett Psyché esetében. Egyrészt ott a könyv alcíme: „Egy hajdani *költőnő* írásai” (kiemelés: A. J.) Másrészt nehéz dolgom lett volna, ha Weörest és teremtményét egyaránt „*költőnek*” nevezem, különösen egy mondaton belül. Pedig ebben a tanulmányban igencsak együvé kívánkoztak. A *költő–költőnő* megkülönböztetéssel a nemeket a szóalakkal, igeraggal vagy névmással megkülönböztetni képes idegen nyelvek adottságait igyekeztem pótolni anyanyelvem eszközeivel. A *poéta–poetessza* alakot ritkán használtam: kerültem ezek (talán igazságtalanul) kissé finomkodónak vagy ironikusnak érzett hangzását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Weöres Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. Szerkesztette Csanádi Imre.
- Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások*, Magvető, 1976. 1–2.
- Weöres Sándor: *Három veréb egy szemmel*. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Szépirodalmi, 1977.
- Magyar Orpheusz*. Írások Weöres Sándorról, Szépirodalmi, 1990. Szerkesztette Domokos Mátyás.
- Egyedül mindenkivel*, beszélgetések Weöres Sándorral, Szépirodalmi, 1993. Szerkesztette Domokos Mátyás.
- Öröklét. In memoriam Weöres Sándor, Nap Kiadó, 2003. Szerkesztette Domokos Mátyás.
- Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp*. Weöres Sándorról. Szépirodalmi, 1980.
- Somlyó György: *Fű vagy lány? Megjegyzések Weöres Sándor Psychéjéhez. A költészet vérszerződése*, Szépirodalmi, 1977.
- Alexa Károly: Weöres Sándor: *Psyché*. Népszabadság, 1973. április 1.
- Szilágyi Ákos: *Az ornamentális lírai személyiség helye Weöres Sándor életművében. Nem vagyok kritikus*, Magvető, 1984.
- Tamás Attila: *Weöres Sándor*. Kortársaink, Akadémiai Kiadó, 1978.

Vas István: *Miért vijjog a saskeselyű?* Szépirodalmi, 1981.
 Radnóti Sándor: *Egy igen nagy költő.* Életünk, 1988. 11. sz.
 Bata Imre: *Weöres Sándor közelében.* Tanulmányok, visszaemlékezések. Magvető, 1979.
 Tüskés Tibor: *A határtalan énekese.* Írások Weöres Sándorról. Masszi, 2003.
 Domokos Mátyás: *A porlepte énekes.* Weöres Sándorról. Nap Kiadó, 2003.
 Ócsai Éva: *Archetípusok a Psychében.* Somogy, 2003. november.
 Bíró Ágota: *Női sorsok az irodalomban.* Iskolakultúra, 2003. november

1. Ungvárnémeti Tóth Lászlóról Weöres Sándor már 1944-ben versben emlékezett meg; négy évvel később tanulmányt is írt róla. A görögül írt verseivel külföldön ismertté vált, de Magyarországon az elfeledett lírikusok sorsára jutott poéta Weöres Sándor irodalomtörténeti búvárkodásának egyik legfontosabb fölfedezése a *Három veréb hat szemmel* című antológiában, melynek gyűjtőmunkáját és a kommentárok megírását jórészt a *Psyché* megírásával egyidejűleg végezte.

2. Párhuzamba állíthatjuk ezzel Gyergyai észrevételét, amelyet Virginia Woolf *Orlando* című regénye magyar kiadásának utószavában tett közzé az esszéíró: „(...) a könyv, ha tetszik, nemcsak egy angol főnemes regényes, sőt fantasztikus életrajza, nemcsak egy költő s egy költemény folytonos gazdagodása és tisztulása, hanem, valami végtelenen proteusi átélés révén, az angol stílus, az angol gondolkodás, az angol irodalom antológiája, persze, enyhén torzító tükörben, amelynek az író nő némelykor saját arcát is odatartja.” (Az „író nőn” egyaránt érthetjük Virginia Woolfot és férfiből nővé átalakuló hőstét, Orlandót.)

3. A *Psyché* kritikai recepciója a sajtóban főleg az első kiadást követő, viszonylag szűk időre esik. Weöres később kibővítette a könyv történeti dokumentumanyagát, beleszólt néhány „költött” részt. Ezek a következők: 1. *Psyché* levélváltása kortársával, az irodalmárkodó városi tanácsnokkal, Nagy Péterrel, és *Psyché* naplója egy pesti tartózkodásáról, amelyben fölidézi találkozását Kisfaludy Sándorral és Berzsenyivel és mellékesen nevelőapjával, a nótaszerző Bihari János cigánymuzsikussal. A véletlen találkozást kihasználva Ungvárnémeti Tóth László Liza segítségével szeretne megismerkedni a korszak legnagyobb költőjével, Berzsenyivel. Egy félreértés folytán helyette Kisfaludy Sándorral hozza őket össze a sors. 2. Egy színésznő *Psychéről* 1842. Ez a betoldás Csernus Marianna színművész írása. Érdekessége a mű szerkezeti elvét követő módszerében rejlik. Csernus egyrészt *Psyché* színésznő-kortársát hívja tanúnak a költőnő jellemzéséhez, másrészt versmondóként létrehívja a színpadon *Psychét*. Írása azért megejtő, mert mintegy reprodukálja Weöres és a hősnő azonosulásának élményét. – Az első kiadás kritikai ezeket a prózai részeket, melyek a mű regényszerűséget jelentősen megnövelik, nem vehették figyelembe. A regényprobléma utólagos tisztázásában ezt érdemes figyelembe venni. A korai vélemények, amelyek szerint a *Psyché* nem felel meg a regényműfajnak, nem a teljes mű ismeretében íródtak le.

4. Nem zárható ki, hogy Thomas Mann József Attiláról szerzett benyomásait is felhasználta a zeneszerző alakjának megformálásában. Vágó Márta emlékirata szerint 1937 elején, budapesti föllépése alkalmával a német író tanúja volt a költő kóros viselkedésének, amikor József Attilával közölték, hogy a rendőrség nem engedélyezte *Thomas Mann üdvözlése* című verse nyilvános felolvasását. És az sem zárható ki, hogy Weöres Sándor is figyelembe vette József Attila néhány jellemvonását, amikor Ungvárnémeti Tóth László alakját megrajzolta.